

Bu gün təhsildə nə dəyişməlidir?

Tələbələrimizi yaxşı tanıyırmı?

Son dövrlər hazırkı nəslin təlim-təربiyəsi və davranışları ilə əlaqədar tədqiqat xarakterli çoxlu məqalələr yazılır. Müxtəlif platformalarda bu məqalələr müzakirə olunur, sosial və ənənəvi mediada bir-birinə zidd olan fikirlər söylenebilir. Hazırkı nəslin təlim-təربiyəsi və davranışları ilə əlaqədar ciddi iradlar yazılır, dəyərlərimiz və mədəniyyətimizin gözümüz önündə arıdığı, dürüst həyat tərzinə alışmış nəsillərin isə gələcəkdə məhv olacağı iddia olunur. Bu iddiaları söyləyənlərin səmimiyyətinə və milli dəyərləri qorumaq kimi səf məramlarına inanmamaq mümkün deyil. Bu irad və tənqidlərdə milli-mənəvi dəyərlərin qorunması əsas süjeti təşkil edir. Qaldırılmış əsas məsələlər günün və gələcəyin prioritetidir, lakin dəyərlərimiz və milli mədəniyyətimizin dağılması, məhv olması kimi fikirlər qəbul edilməzdir. Bəli, zaman və texnologiya, virtual kommunikasiya, sürətli dəyişikliklər, fiziki və zehni sürətin artımı düşüncə və davranışda ciddi dəyişikliklərə səbəb olur. Lakin bu, məhv yox, ancaq dəyişiklikdir. Əsl dəyərlər əsrlərin sınağından çıxıb və indiki çətin zamanın da sınağından çıxacaq. Dürüst həyat tərzini isə kifayət qədər mübahisəli mövzudur. "Hansı zaman keyfiyyətində kimlərin həyat tərzini daha dürüst olub?" - sualına cavab çox çətindir. Dürüstlük isə həmişə mübarizə aparıb və aparacaq da. Aparılan müşahidələr və təhlillər göstərir ki, müasir gəncliyin böyük əksəriyyəti dürüstlüyü, vətənpərvərliyi və milli maraqları qoruyub saxlamaq deyil, əksinə onları itirməyə çalışır. Onlar bu dəyərləri öz qəhrəmanlıqları ilə sübut edirlər. Əlbəttə ki, istisnalar da mövcuddur, lakin bu istisnaları indiki gənc nəsle bütövlüklə aid etmək olmaz. Bir məsələni də unutmayaq ki, gəncliyə inanmaq lazımdır, onları biz yetişdirmişik və biz də qoruyulmalıyıq.

Bəs bunu necə etməliyəm? Nəyi dəyişməliyəm?

Bu gün Azərbaycan cəmiyyəti, o cümlədən təhsilimiz ciddi islahatlar dövrünü yaşayır. Bu islahatlarda valideynlərin, ailənin, cəmiyyətin və təhsilverənlərin rolu və məsuliyyəti böyükdür. Üzərində düşən işi, vəzifəni layiqincə yerinə yetirmək üçün, ilk növbədə, təhsilçilərimizi yaxşı tanımalıyıq. Bu məqsədlə bu məqalədə dünyanın aparıcı universitet və tədqiqat mərkəzlərinin hazırkı gənclər/nəsil, onların təhsilə cəlb olunması, təhsilə maraqları barədə apardıqları tədqiqatların nəticələrini təhlil edərək ümumiləşdirməyə çalışmışıq.

İlk növbədə nəzərə alınmalıdır ki, təhsilə cəlb olunmuş hər yeni nəsil tələbələrini fərqli tədris və öyrənmə strategiyası tələb edir. Təbii ki, dünya təhsil sistemi və o cümlədən də Azərbaycan təhsil sistemi bu gün dərdiyyətimiz tələbələrini tələblərinə uyğun sürətlə dəyişib, təhsil mühtimləri onların tələblərinə uyğun hazırlaya bilmədi. Son dövrlər aparılan islahatlar isə kifayət qədər müqavimətlə qarşılandı.

Müşahidələr göstərir ki, bəzi təhsilverənlər nəzəriyyəyə o qədər bağlıdır ki, auditoriyaya daxil olan tələbələrini ehtiyaclarını necə effektiv şəkildə qarşılayacağını belə bilmirlər. Tələbələrini ehtiyaclarını ödəməyib, deməli tədris üsul və metodlarımızı yenidən qiymətləndirməliyik. Nəsil dəyişikliyinə, onların tələblərinə uyğun təcrübələrimizdən istifadə edərək tələbələr üçün ən effektiv öyrənmə mühitini yaratmaq, nəyin işlədiyini və ya işləmədiyini başa düşmək vacibdir. Bunun üçün isə, ilk növbədə, tələbələrini/təhsilçilərimizin kim olduğunu bilməliyik. Hazırda Z nəslin tələbələrini unikal problemlər toplusunu təqdim edirlər. Keçmişdə işləmiş, müvəf-

fəqiyyət qazanmış yanaşma və metodlar indi işləməyib. Hazırkı Z nəslin tələbələrini çatmaq (bəli, səhv deyil, çatmaq, onlar çox məsələlərdə bizi qabaqlayırlar) üçün gəlin onları kim olduğuna və nəyə ehtiyacı olduğuna nəzər salaq.

Z nəslin tələbələrini xüsusiyyətləri və onların əsas ehtiyacları

Bu nəslin tələbələri texnologiyamın sürətli inkişafı dövründə doğulub və tərbiyə olunublar - Z nəslinin tələbələri rəqəmsal öyrənməyə, yəni smartfonlardan əvvəl mövcud olan dünya haqqında yaddaşları azdır və ya heç yoxdur. Əvvəlki nəsillər kompüter və internet inqilabları ilə yaşayırdılar, halbuki Z nəslin yalnız yüksək texnologiya imkanları olan bir dünya tanıyır. Tələbələrini texnologiya ilə əlaqəsini anlamaq çox vacibdir. Onlar texnologiyalardan necə bacarıqlı və effektiv şəkildə istifadə edəyini bilirlər. Bunu qeyri-adi bacarıq kimi düşünmək lazım deyil. Bu nəsləndən ibarət auditoriyalarda təhsil məqsədləri üçün "texnologiyaya yiyələnmək" anlayışımız düzgün deyil. Beləliklə, biz tədris məqsədləri üçün yeni kompüter texnologiyalarını təqdim edərkən, platformadan düzgün istifadə etməyi öyrətmək üçün vaxt ayırmalıyıq. Tələbələr texniki bacarıqları ilə bizi heyrləndirmək üçün bundan başlanğıc nöqtəsi kimi istifadə edə bilərlər. Bu nəslin effektiv şəkildə öyrətmək bir az incəlik tələb edir. Onlar texnologiya ilə tərbiyə olunub və cihazlardan, kompüterlərdən, proqramlardan və sosial medianın rahat istifadə edirlər. Texnologiya onların beynini fərqli düşüncə tərzinə öyrədib və effektiv öyrənmə təmin etmək üçün pedaqoqlar bu yeni yola riayət etməlidirlər. Texnologiya bu nəslin nümayəndələrində vizual öyrənməni gücləndirir, daha çox iştirakə kömək edir, məhsuldarlığı artırır, lakin təbii ki, bunlarla paralel olaraq bu nəslə sosial və emosional həssaslığı güclənir və bu, onların psixoloji durumlarına ciddi təsir göstərir.

Bu nəslin psixoloji sağlamlığının qayğısına qalmalıyıq - Təbii ki, sosial mediada formalaşan qeyri-səğlam münasibətlər, eyni zamanda kibernetik zorakılığın artması ilə intihar və depressiya hallarının artması əlaqəli olmasa da, bir-birə qarşılıqlı təsir göstərməsinə əsas rol oynayır. Əksər tədqiqatçıların araşdırmaları və statistik məlumatlar son on ildə yeniyetmə qızlar arasında intihar nisbətinin və özünü zərər vurma hallarının artdığını deməyə əsas verir. Bu tədqiqatlar göstərir ki, tələbələrini sosial və emosional baxımdan həssasdır. Tələbələrini öz emosional problemlərini çözməyə və qarşılaşdıqları çətinliklərin öhdəsindən gəlmək yollarını tapmaqda onlara dəstək olmalıyıq. Tədris prosesini formalaşdırarkən sosial və emosional ehtiyaclarına uyğun ya-

naşma öyrənmə prosesinə böyük təkan verə bilər. Sosial və emosional cəhətdən həssas olan bu nəslin xüsusiyyətlərindən biri də onlar özlərinin vacib saydıqları məzmunu üstünlük vermələridir.

Bu nəslin vacib olmayanları dinləməyəcəklər - Bu nəslin tələbələri digər nəsillərə nisbətən daha çox standartlaşdırılmış testlərə dözməli olublar. Onlar tədris etdiyimiz məzmunu vacib saydıqları və ya "sınaq üçün öyrədildikləri" hiss edirlərsə, öyrətdiklərinizi əhəmiyyətli hesab etməyəcəklər. Rasionallaşdırma ehtiyacı ilə yanaşı, bu nəslin daha qısa diqqət müddətinə malikdir. Tədris prosesini təşkil edərkən qeyd edilənləri nəzərə alaraq aşağıdakıları diqqətdə saxlamalıyıq:

- * Tələbələrini fərqliyyə ehtiyacı var, onlar məlumatları müxtəlif forma və üsullarla əldə etməyi üstün tuturlar;
- * Uzun-uzadı mühazirələri, slayd təqdimatlarını və danışıqları istəməzlər. Fəal öyrənmə mühtimləri, öz-özünə öyrənməyə və mühtim daimi dəyişməsinə üstünlük verirlər;
- * Video materiallardan, vizual vasitələrdən istifadəyə və onların müzakirələrinə üstünlük verirlər;
- * Yumşaq bacarıqları öyrənməyə daha meyillidirlər.

Bu xüsusiyyətlərə malik olan şəxslər isə nəzəri biliklərdən əvvəlki nəsillərə nisbətən daha çox praktik bacarıqların formalaşdırılmasında maraqlıdırlar.

Bu nəslin praktik təcrübəyə daha çox üstünlük verir - Z nəslinin əksəriyyəti özlərindən əvvəlki nəsillərin nümayəndələrinin məzmun olduqdan sonra aylaqlar, bəlkə də illərlə işsiz qaldıqlarını şahidi olmuşlar. Tələbələrini bir çoxunun məzmun olduqdan sonra etibarlı bir işə sahib olub-olmayacağı bilməməyi və maddi sıxıntı qorxusu tədris prosesində öyrəndikləri materialların aktuallığını onlar üçün şübhə altına alır və əldə etdiyi məlumatları gələcək karyeralarında necə tətbiq edəcəkləri onları daha çox maraqlandırır. 2018-ci ildə Harris Poll & Pearson tərəfindən aparılmış araşdırma göstərdi ki, tələbələrini yalnız 29%-i tədris prosesindəki tapşırıqların onları gələcəyə hazırlayacağına inanır. Onlar bilik yox, bacarıq əldə etməyə meyillidirlər və praktik təcrübələrə çox dəyər verirlər. Eyni zamanda tələbələrini 79%-i ali təhsil təcrübələrini işgötürənlərin təcrübələri ilə inteqrasiya etmək istəyirlər və onlara qarşı münasibətləri dərhal bilməkdə maraqlıdırlar.

Bu nəslin dərhal rəy istəyir və anı cavablar gözləyir - Sosial medianın və internetin çıxışın yaratdığı anı məmnuniyyət hissi səbəbindən tələbələrini gözləməyə səbrliyi çatmır. Tapşırıqla bağlı köməyə ehtiyacı olan tələbələr gecə saatlarında e-poçt almağa nə demək olar? Ertesi gün siz yatarkən yazılmış və cavab vermədiyiniz elektron mək-

tub səbəbi ilə işlərini bitirə bilməyən tələbələrini auditoriyada görə bilərsiniz. Bu kimi halların qarşısını almaq üçün gözləntiləri ifadə etmək və baş verənləri rasionallaşdırmaq vacibdir. Bu isə onu göstərir ki, bu nəslin tələbələrini ünsiyyət və münasibətlər ənənəvi formada deyil, daha həssas qurulmalıdır. Kommunikasiya məsələlərini düzgün qurmaq üçün aşağıdakılar təklif oluna bilər:

- Tələbələrini sərhədləri təyin edin, tələbələrini həmişə onlayn olmadığınızı və günün müəyyən saatlarında mesajlara cavab verə biləcəyinizi söyləyin;
- Nə üçün qiymət verə bilmədiyinizi və ya dərhal rəy bildirmədiyinizi əsaslandırın.

İnformasiyanın çox asanlıqla əldə olunduğu bir dünyada böyüyən Z nəslini anı cavablar gözləyir və onlar həmişə internetdə daha yaxşı məlumat tapa biləcəklərinə inanırlar. Təbii ki, deyil ki, bir çox Z nəslin tələbələri ali təhsilin əhəmiyyətini şübhə altına alırlar. Əgər professoru darıxdırırsınız və başa düşülməsi çətin olduğunu düşünürsə, çox güman ki, sosial mediada, müxtəlif platformalarda (YouTube-da və s) daha maraqlı və eyni məlumatları daha yaxşı qrafik ilə öyrədə bilən birini tapa bilərsiniz. Sosial media imkanlarından geniş şəkildə istifadə edə bilən Z nəslin həm də nəzərdən keçirilən məzmunu təhlil edə bilər və orijinallığa əhəmiyyət verir.

Z nəslin tələbələrini təhsil diqqətinin artırılması

Tələbələr ənənəvi təhsil mühtimlərinə mühtimlərdən daha çox kommunikativ bacarıqlara sahibdirlər və inatlıdır, lakin Z nəslində bu asanlıqla azalır və ya tamamilə yoxdur. Bugünkü rəqəmsal əsrə mühtimlərdən daha çox əlçatanlığı tələbələrini öyrənmə üsullarında köklü dəyişikliklərə səbəb olub. Smartfon - demək olar ki, istənilən anda Z nəslinin əlinin altında və geniş məlumat dünyasına çıxışı mühtimlərdən daha sürətli təmin edir. Bu nəslin, özündən əvvəlki nəsillərdən fərqli olaraq birgə fealiyyətə deyil, daha çox müstəqil işləməyə və sərbəst öyrənməyə üstünlük verir. Onlar YouTube kimi vasitələrlə hər şeyi tapmağa və tapmaq üçün lazım olan resursları tapırlar. Onlar həmçinin auditoriyada texnologiyamın inteqrasiyası ilə bağlı daha çox yüksək gözləntilərə sahibdirlər. Tələbələrini auditoriyada deyil, auditoriyadan kənar əldə etməyi üstün tuturlar. Onlarda dəyişməyəcək yeganə şey daha çox rəqəmsal dünyaya doğru meyillilidir. Əgər biz tələbələrini fealiyyəti saxlamaq üçün mobil öyrənmə, interaktiv öyrənmə təcrübələri və fərdi qiymətləndirmədən istifadə etsək yüksək tələb aktivliyinin şahidi olacağıq. Aşağıda qeyd edilən metod və taktikalar yeni nəsilə ayaqlaşmaqda bizə kömək edəcəkdir:

Özünü bilik mənbəyi deyil, öyrənmənin köməkçisi kimi görün

Bu nəslin məlumatı pedaqoqlar tərəfindən almağa yox, özləri tapmağa öyrəşiblər. Pedaqoq məlumat mənbəyi deyil, öyrənmə prosesinə köməkçi kimi çıxış edərək tələbələrə məlumatları idarə edərkən rəhbərlik etsə və tələbələrini məlumatı düzgün şəkildə emal etmələrini və qavramasını təmin edəcək metodlardan istifadə etsə tədris prosesində daha effektiv nəticələr əldə edə bilər. Bunun üçün bu nəslin daha çox verdiyi və məlumat mənbəyi kimi istifadə etdiyi sosial media və digər platformalarda yayılan mövzunun məzmununa uyğun olan materiallardan istifadə etmək olar.

Video və digər interaktiv texnologiyalardan istifadə edin

Mühtim tələbələr dərindən əvvəl nəzərdən keçirmələri üçün YouTube videoları paylaşır, tələbələr də öz videolarında dərindən öyrəndikləri materialı izah edən videolar düzəldirlər. Nəticədə tələbələr materialı təqdim etmək üçün "yeni və innovativ yollar" tapırlar. Ənənəvi tədris prosesinə nisbətən bu üsuldan istifadə edərkən tələbələr daha çox feallıq göstərirlər. Eyni zamanda video tapşırıqlar tələbələrini ünsiyyət, təqdimat və şifahi nitq bacarıqlarını inkişaf etdirir və ən önəmli də yaradıcı olmağı nümayiş etdirmək üçün motivasiya edir. Digər aktual texnologiyalardan biri də video-müzakirə platformasında mühtimlərlə sual-cavab tərzində qsa videolar paylaşır, tələbələr isə buna qısa videolarla cavab verir. Mühtim e-learning proqram və platformaları isə tələbələrə qrup tapşırıqlarında birgə iştirak, tələbələrə yoldaşlarını rəy vermə imkan verir və onları əməkdaşlığa təşviq edir. Video materiallar beş-altı dəqiqədən çox olmasa eyni mövzuya aid müxtəlif video materialları, fərqli tələbələrini baxmasının təmin edilməsi, noticələrin müqayisəli təhlil edilməsi tədrisə marağı artırır. Bu, həmçinin bu nəslin əsas xüsusiyyətlərindən biri olan daimi dəyişən və aktiv mühtim saxlanılmasına kömək edəcəkdir.

Qeyri-formal sosial öyrənməni təşviq edin

Z nəslin virtual təcrübələri başqaları ilə əlaqə qurmağın bir yolu kimi görür. Onlar əvvəlki nəsillərdən daha çox kommunikativ bacarıqlara sahibdirlər və inatlıdır, lakin Z nəslində bu asanlıqla azalır və ya tamamilə yoxdur. Bugünkü rəqəmsal əsrə mühtimlərdən daha çox əlçatanlığı tələbələrini öyrənmə üsullarında köklü dəyişikliklərə səbəb olub. Smartfon - demək olar ki, istənilən anda Z nəslinin əlinin altında və geniş məlumat dünyasına çıxışı mühtimlərdən daha sürətli təmin edir. Bu nəslin, özündən əvvəlki nəsillərdən fərqli olaraq birgə fealiyyətə deyil, daha çox müstəqil işləməyə və sərbəst öyrənməyə üstünlük verir. Onlar YouTube kimi vasitələrlə hər şeyi tapmağa və tapmaq üçün lazım olan resursları tapırlar. Onlar həmçinin auditoriyada texnologiyamın inteqrasiyası ilə bağlı daha çox yüksək gözləntilərə sahibdirlər. Tələbələrini auditoriyada deyil, auditoriyadan kənar əldə etməyi üstün tuturlar. Onlarda dəyişməyəcək yeganə şey daha çox rəqəmsal dünyaya doğru meyillilidir. Əgər biz tələbələrini fealiyyəti saxlamaq üçün mobil öyrənmə, interaktiv öyrənmə təcrübələri və fərdi qiymətləndirmədən istifadə etsək yüksək tələb aktivliyinin şahidi olacağıq. Aşağıda qeyd edilən metod və taktikalar yeni nəsilə ayaqlaşmaqda bizə kömək edəcəkdir:

Sınıfı aktiv saxlayın

Mühtimlərlə xəbərdarlıq edirlər ki, standart PowerPoint təqdimatları artıq bu nəslin tələbələrə maraqlı deyil, onlar daha çox qarşılıqlı əlaqə, sorğu-sual, problem həlli və daha az mühtim istəyir. Hətta dərslər zamanı hərəkət etmək - ətrafda gəzmək - belə faydalı ola bilər. Bəzi mühtimlərlə tələbələrini diqqətini cəlb etmək üçün hekayələrdən istifadə etməyi, həmçinin onları cəlb etmək üçün mühtimlərə vizual materiallar və sorğu mənbələrini daxil etməyi tövsiyə edir. Tədqiqatlar göstərir ki, bu nəslin nümayəndələrinin 51%-i nümunələr və əvvəlcədən əldə etdikləri materiallar üzərində işləməklə (tapşırıq yerinə yetirərək), 38%-i dərslər materiallarını oxuyaraq (göhrək), cəmi 12%-i auditoriyada (qulaq asaraq) öyrənirlər. Onların yarımından çoxu məzmunu görməyin və ya dinləməyin yeni bir mövzunu öyrənmək üçün açar rolunu oynadığını əsas hesab edir və bunun dərslə oxumaqdan və sinifdə mühtimlərlə dinləməkdən daha vacib olduğunu bildirlər. Başqa bir araşdırma görə, Z nəslinin təxminən 80%-i YouTube-dan istifadə edir və bütün sosial platformalarda hər gün orta hesabla 68 videoya baxır. Əvvəlki nəsillər üçün e-poçt və ya telefon nə ifadə edirdi, Z nəslin üçün video o deməkdir. Həm təhsil, həm də əyləncə üçün bənzərsiz bir mənbə olan bu platformaların onları bir çox gündəlik fealiyyətinin təməli təşkil edir. Əlbəttə ki, bir çox təhsilverənlər üçün YouTube öz alqoritmləri ilə idarə olunan əlaqə mühtimlərinə görə, yanlış məlumat təqdim edən və ya sadəcə olaraq tələbələrini öyrənmə məqsədlərindən yayınandır, etibar edilməsi çətin hesab olunan bir mühtimdir. Buna görə də son illərdə təhsil mühtimlərinin əksəriyyəti tələbələrini öz institusional akademik standartlarına cavab verən video təlim materialları ilə daha yaxşı təmin etmək üçün axtarış edilə bilən video kitabxanaların yaradılmasına sərməyə qoşublar.

Auditoryamı aktiv saxlamağın bir üsulu da "tersinə çevrilmiş auditoriya" (flipped classroom) metodudur. Bu metod ənənəvi tədris metodlarından onlarla fərqlənir ki, dərslər zamanı tələbələr artıq əvvəlcədən tanış olduqları materialları müzakirə edirlər və auditoriyada cv tapşırıqlarını tamamlamağa nail olurlar.

Bu metodla tədris alanlar tədris materiallarını onlayn şəkildə dərindən qabaq alırlar və tədris materialları ilə dərindən əvvəl tanış olurlar. Onlar auditoriyada artıq tanış olduqları materialları müzakirə, mühtimlərin köməyi və istiqamətləndirilməsi vasitəsilə tədris materiallarını daha aktiv, daha dərindən anlamaq imkan əldə edirlər. Beləliklə, auditoriya mühtim və tələbələrini iştirak etdiyi təbii, təhlil, qiymətləndirmə və yaradıcılığın bəş verdiyi öyrənmə mərkəzinə çevrilir. Bu metoddan istifadə edən mühtimlərlə normalda tələbələrə üz-üzə ötürəcəyi məlumatlara sərf edəcəyi vaxtı böyük qismindən azad olur. Tələbələrini dərindən diqqətini problemin həllinə yönəltməyə və daha dərindən öyrənməyə, müzakirələrə, mübahisələrə və öz fikirlərini təqdim etməyə daha çox vaxt ayırmağa imkan verir ki, bununla da onlara gələcək dəyərli təhsilə kömək edəcək bacarıqları inkişaf etdirməyə kömək olar.

Xarici tədqiqatçıların gəldiyi qonaq ondan ibarətdir ki, yeni nəslə köhnə öyrənmə metodları ilə yanaşmaq, onlardan əvvəlki nəsillərin davranış qəlblərini gözləmək və belə olmadıqda onları "itirilmiş" hesab etmək kökündən səhv addımdır. Yeni nəslin yaxşı öyrənməli və onlara yönəlməli yeni təlim texnologiyalarını inkişaf etdirməliyik.

Cəfər CƏFƏROV,
ADPU-nun rektoru, professor

İsrayıl İSGƏNDƏROV,
ADPU nəzdində ADPK-nin direktoru, dosent

